

**ТЕМА 5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV —
XV ст.**

Боротьба Польщі та Угорщини за галицько-волинські землі

Дата	Основні події
1340 р.	Польський король Казимир III здійснив два походи на Львів. Обидва були невдалими. Між цими двома подіями до Галичини прибули угорські загони
1349 р.	Казимир III проголосив себе «щитом християнства» і, заручившись нейтралітетом татар, здійснив хрестовий похід на Русь проти язичників-литовців і схизматиків-православних. Оволодів містами Львів, Белз, Берест, Володимир
1350 р.	Казимир III уклав угоду зі своїм небожем угорським королем Людовіком I, що після його смерті польські, галицькі, холмські та белзькі землі переходять під владу Угорщини. Того самого року литовсько-волинське військо повернуло більшу частину Волині, але Галичина залишилася під польською владою
1351—1352 рр.	Війна Казимира III і Людовіка I з Великим князівством Литовським за галицько-волинські землі
1352 р.	Мирна угода, згідно з якою польський король зберіг права на Галичину, а волинський князь Любарт — на Волинь
1353—1366 рр.	Війна князя Любарта з поляками за галицько-волинські землі
1366 р.	Мирна угода між Польщею і Литвою. Під владу польського короля, крім Галичини, відійшла Західна Волинь із Холмом, Белзом і Володимиром
1370 р.	Князь Любарт відвоював у поляків Володимир. Після смерті Казимира III польський престол успадкував угорський король Людовік I. Галичина стала вважатися окремим королівством, залежним від Угорщини. Його очолив намісник, силезький князь Владислав Опольський

1376—1378 рр.	Запекла боротьба між Людовіком I і Любартом за Західну Волинь
1382 р.	Смерть Людовіка I. Розпад династичної унії Угорщини і Польщі
1387 р.	Польські війська увійшли в Галичину, витіснили звідти угорців й остаточно приєднали її до Польщі

Причини швидкого підпорядкування литовцями руських земель

Руські землі були ослаблені золотоординським пануванням.

У протистоянні Литви з Ордою населення руських земель віддавало перевагу литовцям.

Ослаблення Золотої Орди внаслідок усобиць та розпаду на ворогуючі між собою частини.

Входження українських земель до складу Великого князівства Литовського

Ім'я, роки правління	Основні заходи
Великий князь Литовський Гедимін (1316-1341)	Активно проводив політику захоплення українських і білоруських земель. Протягом 1319—1320 рр. приєднав Берестейщину, Підляшшя і Дорогочин. За літописним переказом, у другій чверті XIV ст. підпорядкував північну частину Київського князівства разом із Києвом. Після Юрія I Болеслава в 1340 р. поставив свого сина Любарта князем Волині. Першим став титулуватися «королем литовців і русинів»
Великий князь Литовський Ольгерд (1345-1377)	Близько 1355—1356 рр. відвоював у татар Чернігово-Сіверську землю. 1362 р. в битві біля річки Сині Води (вважається, що це річка Синюха — ліва притока Південного Бугу) розбив татар і приєднав до Литви Київщину, Поділля і Переяславщину. Вів тривалу боротьбу з Польщею за Волинь, унаслідок чого 1377 р. до Литви увійшли Берестейський, Володимирський і Луцький уділи. За його правління у Великому князівстві

	Литовському українська (руська) мова набула статусу офіційної
Великий князь Литовський Бітовій (1392-1420)	Вів тривалу боротьбу з татарами, намагаючись витіснити їх із Північного Причорномор'я. У 20-х рр. XV ст. за домовленістю з ханом Тохтамишем заволодів Чорноморським узбережжям. Збудував на південних кордонах своєї держави систему укріплень, яка складалася з фортець Каравул, Білгород, Хаджибей

Основні наслідки битви біля річки Сині Води

Територіальні межі Золотої Орди в пониззі Дністра та Південного Бугу було відсунуто до прибережної смуги, а на Дніпрі — до порогів. Суттєве послаблення впливу татарських орд, що мешкали на захід від Дніпра, і загострення суперечностей у Золотій Орді.

Закріплення переважної більшості українських земель у складі Литовської держави.

Перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського

Період	Характерні риси
1316—1362 рр.	«Оksamитове», але досить активне проникнення та утвердження литовського правління на українських землях
1362—1385 рр.	Поступове «ослов'янення» литовських князів. Велике князівство Литовське набуває форми своєрідної федерації земель-князівств, рівноправними суб'єктами якої були українські землі
1385—1480 рр.	Ліквідація удільних князівств на українських землях і перетворення їх на звичайні провінції Литви
1480—1569 рр.	Посилення змагань за українські землі в умовах боротьби між Москвою і Литвою за право бути центром «збирання руських земель»

Основні відмінності польського й литовського володарювання на українських землях

Польська влада	Литовська влада
Прагнення перетворити українські землі на свою провінцію, підпорядковану польському королю	Збереження існуючої системи управління, за якої литовські князі Гедиміновичі лише замінили Рюриковичів
Поширення норм польського права й систем судочинства	Збереження судочинства на підставі норм «Руської правди»
Витіснення православ'я шляхом утвердження католицизму	Розширення сфери дії руського православ'я на теренах Литовської держави
Офіційною мовою стає латинська	Набуття «руською мовою» статусу офіційної

Кревська унія 1385 р.

Кревська унія — угода про державно-політичний союз між Польським королівством і Великим князівством Литовським, укладена поляками з литовським великим князем Ягайлом Ольгердовичем 14 серпня 1385 р. в литовському місті Крево.

Причини укладання	Прагнення Великого князя Литовського Ягайла знайти підтримку в боротьбі за владу, що точилася між синами Ольгерда та його племінником Вітовтом
-------------------	--

	Необхідність об'єднати сили Польського королівства і Великого князівства Литовського в боротьбі з агресією Тевтонського ордену
Причини укладання	Прагнення Польщі мирним шляхом через унію з Литвою здобути руські землі, підпорядковані литовцям Виникнення нової загрози Литві зі Сходу — з боку Московського князівства
Основні умови	Великий князь литовський Ягайло Ольгердович мав одружитися з польською королевою Ядвігою і стати польським королем, одночасно залишаючись правителем Литви Польща і Литва утворювали єдину державу, хоча формально Литва зберігала незалежність В обмін на польську корону Ягайло зобов'язувався прийняти разом з язичницьким населенням Литви хрещення за католицьким обрядом Литва повертала Польщі всі будь-коли захоплені землі, приєднувала «на віки-вічні свої литовські й руські землі до Корони польської» й обертала на її користь великокнязівську казну
Наслідки	Фактична ліквідація Литви як держави, забезпечення умовами унії панівної ролі поляків у новому державному формуванні Боротьба литовського боярства, підтримуваного частиною руської знаті, за збереження самостійності Литви

Адміністративний поділ українських земель у складі Польського королівства

Грюнвальдська битва

Грюнвальдська битва — вирішальна битва Великої війни (1409—1411 рр.), яка відбулася 15 липня 1410 р. поблизу сіл Грюнвальден і Танненберг у Східній Пруссії.

Учасники	Союзна армія, до складу якої входили польські, литовські, українські частини, смоленські полки, загони кримських татар і чеські найманці	Збройні сили Тевтонського ордену склалися з німецьких і французьких рицарів та найманців із багатьох країн Західної Європи
Кількість військ	Близько 45 тис. воїнів (за іншими даними 100 тис.), 91 хоругва	Близько 39 тис. воїнів, 51 прапор (кожен загін мав свій прапор)
Керівник війська	Польський король Владислав II Ягайло і Великий князь Литовський Вітовт	Великий магістр Тевтонського ордену Ульріх фон Юнгінген
Результат	Битва проходила з перемінним успіхом і завершилася цілковитою поразкою тевтонських рицарів. Війська Тевтонського ордену втратили 18 тис. убитими (загинув і великий магістр ордену) і 14 тис. полоненими	
Наслідки	Було підірвано військово-політичну могутність Тевтонського ордену, розпочався його занепад Зупинено просування ордену на слов'янський Схід	

Городельська унія 1413 р.

Городельська унія — угода між польським королем Владиславом II Ягайлом та Великим князем Литовським Вітовтом, укладена 2 жовтня 1413 р. в замку Городель на річці Західний Буг.

Причини укладання	Суттєве зміцнення позицій Великого князівства Литовського внаслідок перемоги в Грюнвальдській битві Посилення прагнень литовських князів здобути незалежність від Польщі Згода поляків на певні поступки Литві з метою збереження польсько-литовської унії
Основні умови	Заперечувала положення Кревської унії 1385 р. й підтверджувала існування Великого князівства Литовського з його політичною самостійністю Надання Вітовту прав довічного правителя Великого князівства Литовського під зверхністю польського короля Уніфікація адміністративно-територіального устрою за польським зразком, запровадження у Литві власного сейму та посадових осіб, подібних до польських Українські землі після смерті Вітовта не переходили під владу польського короля, як це передбачалося Віденською унією, а залишалися у складі Литовської держави Зрівняння у правах і привілеях шляхти католицького віросповідання Литви і Польщі. Литовці-католики, на відміну від православних, мали можливість повністю розпоряджатися своїми землеволодіннями (до цього землеволодіння належали їм умовно)
Наслідки	Зміцнення союзу Великого князівства Литовського і Польського королівства в боротьбі з Тевтонським орденом Стала провісником релігійної нетерпимості прокатолицької польської державної влади до прихильників православ'я на підпорядкованих їй землях

	Призвела до релігійного розколу між православними народними масами й окатоличеною знаттю у Великому князівстві Литовському і, зокрема, на українських землях
--	--

Закарпаття у складі Угорщини

Закарпаття — українські етнічні землі, розташовані на південних схилах Карпатських гір та в басейні річки Тиса.

Дата	Подія
30-ті рр. XI ст.	Скориставшись усобицями, які розпочалися у Київській Русі після смерті Володимира Великого, угорський король Іштван I захопив південну частину Закарпаття, а його син отримав титул «князя русинів»
XII ст.	Угорщина захопила всі землі Закарпаття
1280—1320 рр.	Тимчасове перебування східної частини Закарпаття у складі Галицько-Волинського князівства
XIII ст.	Запровадження на Закарпатті угорського адміністративно-територіального устрою. Поділ земель краю між сімома комітатами (жупами): Спишським, Земплінським, Шаризьким, Ужанським, Угочанським, Березьким і Мармароським
XIII—XV ст.	Переселення у Закарпаття волохів, німців, словаків, угорців. Закріпачення місцевого українського населення і позбавлення його будь-яких політичних прав і свобод
1514 р.	Участь українських селян і міщан Закарпаття разом з угорцями в антифеодальному повстанні, очолюваному семигородським шляхтичем Д'єрдем Дожем. Повстання було жорстоко придушене
1526 р.	Унаслідок поразки, завданої турецькою армією у битві під Мохачем, Угорщина припинила своє існування як незалежна держава. Східна частина Закарпаття відійшла до Семиградського або Трансільванського князівства, західна — стала володінням австрійських Габсбургів

Буковина у складі Молдавського князівства

Буковина — українські етнічні землі, розташовані між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії річок Прут та Серет.

Дата	Подія
XII — перша половина XIV ст.	Перебування Буковини у складі Галицького князівства, а згодом Галицько-Волинської держави
Початок XIV ст.	Унаслідок послаблення зв'язків краю з іншими галицько-волинськими землями після монгольської навали тут виникає окрема Шипинська земля (в основному збігалася з територією сучасної Чернівецької області), що визнавала залежність від Золотої Орди
40—50-ті рр. XIV ст.	Перебування Шипинської землі у складі Угорського королівства. Призначення королем Людовіком I своїм намісником у краї воєводи Драгоша, який сприяв переселенню сюди волохів із Мармарощини та Семиграддя
1359 р.	Утворення Молдавського князівства, яке майже одразу підпорядкувало собі Шипинську землю, проте зберегло її автономію у складі князівства
Середина XV ст.	Шипинська земля втратила автономію. Її територію було поділено на Чернівецьку і Хотинську волості, а відтак зникла і її назва
1514 р.	Молдавське князівство потрапило у васальну залежність від Османської імперії. На території Буковини була створена турецька військово-адміністративна одиниця Хотинська райя

Московсько-литовські війни наприкінці XV — на початку XVI ст.

Дата	Подія
------	-------

1487—1494 рр.	Війна була спричинена масовим переходом верхівських князів зі своїми вотчинами до московського царя Івана III. Завершилася перемогою Московської держави. За умовами миру 1494 р. великий князь литовський Олександр визнав перехід до Москви верхівських князів
1500—1503 рр.	Війна була спричинена переходом до московського царя разом зі своїми вотчинами стародубського, новгород-сіверського і чернігівського князів, незадоволених спробами великого князя литовського Олександра примусово окатоличувати православне населення їхніх князівств. Завершилася перемогою московського князя і укладенням мирного договору, що закріпив за ним право на Чернігово-Сіверські землі
1512—1514 рр.	Війну розпочав московський князь Василь III, який прагнув оволодіти західною частиною Смоленської землі. Завершилася взяттям 1 серпня 1514 р. Смоленська. У битві під Оршею у вересні 1514 р. литовці завдали поразки московським військам, але скористатися своєю перемогою і взяти після цього Смоленськ не змогли
1517—1522 рр.	Війну розпочала литовська армія, очолювана Костянтином Острозьким. Жодна сторона не змогла досягти вирішального успіху. За перемир'ям 1522 р. Литва визнала перехід Смоленська під зверхність московського князя
1534—1537 рр.	Остання московсько-литовська війна. Її розпочав польський король і великий князь литовський Сигізмунд (1506—1548 рр.), що прагнув повернути втрачені землі. Литва не змогла здобути перемогу

Становий поділ українського суспільства в XIV—XV ст.

Стани			Особливості становища
Привілейований стан	Шляхта	Князі	Найзаможніша частина шляхти, титулована знать, до якої належали нащадки удільних князів. Серед них виділялася:

			«княжата головні» — не підлягали місцевій адміністрації, входили до великокнязівської ради і виступали у військові походи зі своїми загонами під родовими гербами; «княжата-повітовники» — підпорядковувалися місцевій адміністрації, не входили до великокнязівської ради і виступали у військові походи у складі повітового ополчення
		Пани	Заможна шляхта, яка не мала князівських титулів, але відрізнялася давністю роду, спадковим землеволодінням і певними привілеями. Найбагатші пани разом із князями становили групу магнатів — найбільших землевласників
		Зем'яни	Середня військово-службова шляхта, залежна від князів і панів, яка здобула шляхетство і право спадкового землеволодіння за військову (боярську) службу; виконували особисту кінну службу з певною кількістю озброєних вершників
Привілейований стан	Шляхта	Бояри	Дрібні шляхтичі-службовці, що виконували різноманітні доручення, та «панцерні слуги», які особисто відбували військову службу: походили від селян-слуг. Володіли землями за умови виконання своєї служби

	Духовенство	Церковні люди	Окремий стан українського суспільства, що становив майже десяту частину населення. Духовенство не підлягало світському суду, у разі потреби його справи розглядалися в спеціальному суді єпископа. Поділялося на верхівку (митрополит, єпископи, архієпископи та ін.) і рядових священнослужителів
Непривілейований стан	Міщани	Патриціат	Найзаможніша частина населення міст, яка складалася з найбагатших і впливових купців і ремісників-майстрів
		Бюргерство	Середня за рівнем своєї заможності частина міського населення, до якої належали цехові майстри і більшість купецтва
		Плебс	Міське поспільство, що становило основу соціальної піраміди міста і складалося з дрібних ремісників і торговців
	Селяни	Слуги	Особисто вільні селяни, які перебували на службі, отримуючи за це земельні наділи і звільняючись від інших повинностей
		Данники	Особисто вільні та економічно незалежні селяни, які сплачували державі данину (чинш) натурою або грошима
		Тяглі	Селяни, які не мали власної землі й вели господарство на земельних ділянках, що належали державі або землевласникам; за

			користування землею вони були зобов'язані виконувати відробіткову повинність зі своїм тяглом (робочою худобою). Були як особисто вільними, так і прикріпленими до своїх наділів
--	--	--	---

Діяльність князя К. Острозького (1460—1530)

Упродовж життя обіймав посади тракайського воєводи, віденського каштеляна, вінницького і брацлавського намісника, луцького старости, маршалка волинського, київського воєводи.

За даними перепису, був четвертою за заможністю людиною в державі. Не менше ніж удвічі збільшив родові землеволодіння Острозьких. У його володіннях мешкало близько 60 тис. підданих.

Відзначився у бойовий діях 1492—1494 рр. під час московсько-литовської прикордонної війни 1487—1494 рр.

У 1496—1497 рр. на посаді вінницького і брацлавського намісника організовував захист краю від набігів татар.

У листопаді 1497 р. вперше був призначений великим гетьманом литовським (раніше такої посади не було), який від імені князя командував військами.

Керував польсько-литовським військом у московсько-литовських війнах 1500—1503 рр. (на початку війни потрапив у полон), 1512—1514, 1517-1522 рр.

Очолювані князем українські бояри завдали відчутних поразок татарським загонам 1512 р. під Вишневцем, 1519 р. під Сокалем і 1527 р. під Черкасами.

Ревний захисник православ'я, вважався світським покровителем православної церкви. На його кошти було збудовано й реставровано чимало православних храмів у Вільні, Жидичині, Турові, Києві.

Господарське життя в Україні в другій половині XIV — XV ст.

Галузь господарства	Характеристика
Сільське господарство	Відбуваються помітні якісні зрушення. У XIV ст. переважала примітивна експлуатація великих природних багатств українських земель — різні види мисливства та ловства (шкурка бобра цінувалась більше, ніж мірка пшениці). У XV ст. в Європі зростають ціни на худобу і зерно. Істотного розвитку на українських землях набуває тваринництво і виробництво зерна. З'являються фільваркові господарства. Поява водяних, а згодом і вітряних млинів
Ремесло	Поглиблюється спеціалізація ремісництва. Наприкінці XV ст. існувало близько 200 ремісничих спеціальностей. Для захисту своїх інтересів і регулювання виробництва ремісники об'єднувалися в цехи. Перші цехи виникли в XIV ст. на Галичині та Закарпатті. Православні українці часто не могли вступити в цехи, оскільки їх членами могли бути лише католики. Позацехових ремісників, що з різних причин не могли вступити до цехів, називали партачами
Торгівля	Активізація розвитку торгівлі. У містах влаштовувалися спеціальні майданчики для постійної торгівлі — базари. У XV ст. набула поширення ярмаркова торгівля. Перші постійні ярмарки виникли у Львові, Галичі, Луцьку, Києві. Українські землі опинилися в центрі активних торговельних відносин після падіння Константинополя (1453 р.). Активізується експорт зерна з українських земель до європейських країн, які раніше споживали візантійське зерно. Через Львів проходив єдиний для Європи торговельний шлях зі Сходом

Система самоврядування в українських містах, що мали магдебурзьке право

Заможні міщани (патриціат), цехові майстри, багате купецтво

Загальна характеристика розвитку культури України в другій половині XIV — XV ст.

Установлення литовського і польського володарювання на українських землях.

Постійні спустошливі набіги татар.

Початок поширення на українські землі католицизму та латиномовної середньовічної культури внаслідок підпорядкування Польщею Галичини. Утрата українським православ'ям зовнішньої підтримки внаслідок падіння Візантійської імперії.

Проникнення в Україну через Польщу ідей Відродження і паростків гуманістичного світогляду.

Переселення на українські землі іноземців (поляки, німці, угорці, євреї, вірмени), які приносили власні культурні традиції.

Набуття міщанством — новою суспільною силою — впливу на розвиток культурного життя.

Українська культура в другій половині XIV — XV ст.

Галузь	Основні досягнення
Усна народна творчість	Переважала обрядова поезія (русальні, купальські, обжинкові пісні, голосіння) Зародження епічної поезії: історичні думи й пісні
Літописання	Виникнення нових центрів літописання: міста Холм, Луцьк, Кам'янець-Подільський, Острог. Було створено короткий Київський літопис XIV—XV ст., «західноруські» або «литовсько-руські» літописи
Початок книгодрукування	1491 р. в Кракові відомий друкар, виходець із Німеччини, Швайпольт Фіоль надрукував кирилицею книжки, написані церковнослов'янською мовою; це були «Часословець», «Тріодь пісна», «Тріодь цвітна» і «Октоїх» — усі релігійного призначення
Оригінальна література	Здійснення нових редакцій оригінальних творів Київської Русі: Києво-Печерський патерик (Арсеніївська і дві Кас'янівські редакції), житія святих. Королівське Євангеліє 1401 р., створене Станіславом «Грамати́ком многогрішним» на Закарпатті в селі Королеве, «Четьї-Мінеї» (1489 р.)
Освіта	Дяки при церквах навчали дітей грамоти за богослужбовими книжками Заможні люди наймали дяків для домашнього навчання Власних вищих навчальних закладів на українських землях не існувало Найближчий університет — Краківський
Архітектура й містобудування	Будуються дерев'яні замки в Києві, Житомирі, Вінниці, Черкасах Споруджуються й перебудовуються укріплення з каменю і цегли: Високий Замок у Львові, Кременецький, Острозький, Одеський, Мукачівський, Хустський, Кам'янецький і Меджибізький замки, Хотинська й Білгородська фортеці

Живопис	Від середини XIV ст. іконописці відходять від традиційних візантійських канонів, відчутним стає вплив раннього гуманізму. Українські митці багато працювали в Польщі, оздоблюючи собори і палаци. У будовах Вавеля в Кракові другої половини XV ст. відомо 43 картини на євангельський сюжет, виконані українськими майстрами
Книжкова мініатюра	Євангеліє 1393 р. і Псалтир 1397 р. (містить 301 малюнок-мініатюру), виконані в Києві дияконом Спиридонієм

Особливості становища православної церкви на українських землях у другій половині XIV — XV ст.

Установлення польської влади в Галичині започаткувало насильницьке насадження католицизму. У краї розпочинають діяльність католицькі чернечі ордени домініканців і францисканців, закладаються католицькі монастирі.

1347 р. за наполяганням Москви було скасовано православну Галицьку митрополію. Її діяльність було відновлено 1371 р., й проіснувала вона до 1401 р., коли була підпорядкована київському митрополиту.

Великі князі литовські у своїх володіннях не бажали, щоб їхні піддані підпорядковувалися московському патріарху, і підтримували ідею створення окремої митрополії.

1458 р. було створено окрему Київську митрополію, що безпосередньо підпорядковувалася Константинопольському патріарху. Включала 10 єпископств, розташованих в українських і білоруських землях.

Митрополит — старший єпископ, який керує групою єпархій. Другий після патріарха сан у православній церкві. Митрополія поділялася на єпархії — церковні адміністративні округи на чолі з єпископом. На українських землях їх також називали архієреями і традиційно титулували «владиками». Управління монастирями здійснювали архімандрити (настоятелі великих чоловічих монастирів) та ігумени (управителі монастирів).

Ставлення до православного духовенства

Назва	Характеристика
-------	----------------

Польське королівство	Ставлення литовської влади до православної церкви було терпимим Питання призначення на митрополичу і єпископські кафедри залежало від Великого князя Литовського. На державних землях він також визначав, хто буде архімандритом чи ігуменом Князі й пани мали на приватних землях такі самі права стосовно православних церков і монастирів, як і великий князь
Велике князівство Литовське	Православне духовенство на відміну від католицького обкладалося податками Православних єпископів не допускали до сенату — верхньої палати польського сейму Православне населення зазнавало різних утисків і обмежень Православна церква дуже залежала від польської влади. Відбувалася відверта торгівля церковними посадами